

Горан М. Максимовић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК .163.41.09-4 Радуловић Ј.
DOI 10.46793/Uzdanica18.2.121M
Оригинални научни рад

СРПСКИ ПИСЦИ И ДЈЕЛА У ОГЛЕДИМА ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА

Айсџракић: У расправи је усмјерена пажња на огледе Јована Радуловића (1951–2010), посвећене појединим српским писцима и неким драгоцјеним личностима из српске прошлости. Претежно се ради о ствараоцима са простора Далмације, као оног ужег Радуловићевог завичаја. Указујемо на текстове о Герасиму Зелићу, Сими Матавуљу, Сави Бјелановићу, Мирку Королији, Марији Илић-Агаповој, Владану Десници, који су углавном настали као предговори за издања њихових дјела или су изговорени као бесједе поводом обиљежавања појединих јубилеја. Блиске су им по концепцији и бесједе које су настале приликом Радуловићевих добијања угледних књижевних награда („Бора Станковић”, „Петар Кочић”, „Бранко Ћопић”, „Златни сунцокрет”). Анализирани текстови указују на поетичка прожимања Радуловићевог дјела са тумаченим писцима, као и способност да у кратким формама, као што су оглед и есеј, укаже на суштинска умјетничка и поетичка чворишта у њиховим дјелима.

Кључне ријечи: оглед, есеј, бесједа, расправа, поетика, српски писци, историјске личности, Далмација.

1.0. Књижевни огледи Јована Радуловића (1951–2010) посвећени су најчешће српским писцима који су водили поријекло са простора Далмације, као његовог ужег завичаја, а настајали су због неких сасвим конкретних повода. Овом приликом указујемо на текстове о Герасиму Зелићу, Сими Матавуљу, Сави Бјелановићу, Мирку Королији, Марији Илић-Агаповој, Владану Десници, који су углавном настали као предговори за издања њихових дјела или су изговорени као бесједе поводом обиљежавања појединих јубилеја и важних датума. Блиске су им по концепцији и бесједе које су настале приликом Радуловићевих добијања угледних књижевних награда („Борисав Станковић”, „Петар Кочић”, „Бранко Ћопић”, „Златни сунцокрет”). Анализирани текстови указују на поетичка прожимања Радуловићевог дјела са тумаченим писцима, као и способност да у кратким формама, као што су оглед и есеј,

укаже на суштинска умјетничка и поетичка чворишта у њиховим дјелима, а прије свега на дубинско прожимање живота и приче.

1.1. Једна од најранијих расправа Јована Радуловића о српским писцима по времену настанка посвећена је архимандриту Герасиму Зелићу (1752–1828) и издању његове аутобиографско-мемоарске књиге *Жићује* у познатој Нолитовој едицији Српска књижевност – Мемоари, дневници, аутобиографије, која је у 25 књига објављена 1988. године. Зелићево *Жићује* објављено је као четврта књига у наведеној едицији, а Радуловићев текст уврштен је као поговор у том издању. Оглед је интересантан и по томе што на најбољи начин указује на Радуловићев интерпретативни приступ у којем значајно мјесто заузима предочавање друштвено-историјског контекста, па тек онда јединица текста које су битне за разумијевање природе самог дјела и опредјељења писца. Пошто је Зелић улазио у ред високих великодостојника Српске православне цркве у Далмацији у посљедњим деценијама 18. и у почетним деценијама 19. вијека, Радуловић указује на главне карактеристике вјерског живота српског народа на том простору. Приказује постојање и значај три манастира – Крка, Крупа и Драговић, као и шездесетак православних цркава, али и на чињеницу да је на том простору вијековима римокатоличка пропаганда водила снажну антиправославну дјелатност и радила на спровођењу политике унијаћења. У том смислу, наслањајући се на каснија истраживања далматинског владике Никодима Милаша (1845–1915), у познатој књизи *Православна Далмација* (1901), посебно се осврће на дјелатност владике Симеона Кончаревића (1690–1769), кога су 1757. године тадашње млетачке власти биле протјерале из Далмације тако да се упокојио у Кијеву, као и генералног викара Далматинске православне епархије који је наслиједио протјераног Кончаревића, архимандрита манастира Крке Никанора Богуновића Скочића (1735–1792). Радуловић укратко указује и на све околности које су пратиле српску цркву у приморју након пада Млетачке републике (1797), те доласка Француза, а потом и аустроугарског запосједања овога простора. Посебно указује на именоване, 1810. године, владике Венедикта Краљевића за епископа Далматинске православне епархије, као и на читав низ других проблема који су пратили живот ове епархије у тим годинама, а поготово након покушаја унијаћења епархије и Шибенске буне 1821. године.

Управо зато што је Герасим Зелић од ране младости припадао братству манастира Крупа, а рођен је у оближњем селу Жегару, Радуловић указује и на књижевнике Доситеја Обрадовића и Никанора Грујића, а касније и Симу Матавуља, који су извјесно вријеме боравили у овом манастиру. Тек након ове широке контекстуалне припреме, као и указивања на природу Зелићевог плаховитог карактера и огромних личних амбиција, Радуловић нас уводи у текст *Жићуја*. Указује на чињеницу да ово дјело можемо слободно смјестити у књижевност 18. вијека, да је објављено први пут у Будиму 1823. године, као и на чињеницу да је Далмација овога времена имала још једног

српског писца – поменутог владика Симеона Кончаревића, који је пред смрт написао дјело *Љепојис краљевских и црквених догађаја у Далмацији*, али чији се изворни рукопис, као и препис који је био сачинио епископ Никодим Милаш, негдје касније изгубио, највјероватније „у вртлогу и преметачинама Првог свјетског рата, а по свој прилици, у Кијеву, у хаосу руске револуције” (Радуловић 1988: 484). Радуловић указује и на чињеницу да је Зелић био ангажовао књижевника Павла Соларића (1779–1821) да му редигује рукопис и припреми га за штампу, али да се то срећом није десило, због Соларићеве болести и изненадне смрти. Захваљујући томе сачувана је изворност рукописа, као и изврстан народни језик којим је дјело написано а какав се говорио у Далмацији тога времена.

У самој анализи текста *Житија*, управо зато што је и Зелићево свједочење често непоуздано или прилагођено његовом погледу на свијет и догађаје, Радуловић прави стална упоређивања са приказивањем истих догађаја, па и улоге Герасима Зелића у њима, која је могао да прочита у аутобиографско-мемоарским дјелима Зелићевих савременика, попут Спиридона Алексијевића (1769–1841) и Кирила Цвјетковића (1791–1857). Поређења су прављена и са истраживањима која су објављена стотињак година касније у поменутих књигама епископа Никодима Милаша. Заједнички именоватељ свих тих свједочења садржан је у веома неповољном суду о личности и дјелу Герасима Зелића, још од времена када је на сваки начин настојао да постане игуман манастира Крупа, а затим и касније његове дјелатности док је од 1796. године обављао функцију генералног викара Православне далматинске епархије. Радуловић указује и на чињеницу да је Зелић био човјек који је имао о чему да посвједочи у својим мемоарским записима. Познато је да је само у Паризу 1810. године неколико пута разговарао са Наполеоном у настојању да се избори да православни народ у Далмацији има иста права као и католици. Видимо га и 1814. године у Бечу, у аудијенцији код аустријског цара. Након именовања владике Краљевића за првог архијереја Далматинске епархије, позиција Герасима Зелића знатно се погоршала, тако да су га на крају 1820. године аустријске власти „позвале у Беч”, са очигледним страхом да би могао покварити Краљевићеве планове и послове у Далмацији. Након тога му више никада није дозвољен повратак у завичај, а преминуо је, како смо нагласили, у Будиму 1828. године.

Радуловић наглашава да је потпуно тачно „мишљење да је Зелић своје *Житије* писао по узору на Доситејев *Живој и њриклученија*, али да се с њим ни у којем погледу не може поредити” (Радуловић 1988: 485). Зелић није имао такав интелектуални и књижевни потенцијал, такву врсту радозналости и погледа на свијет какве је имао Доситеј Обрадовић. Често је био и неискрен и приказивао своју улогу у бројним догађајима на сасвим другачији и уљепшанији начин него што су то свједочили његови савременици. „Најслабије и најдосадније странице *Житија* су оне на којима наш писац жели да оправда

неке своје поступке, бави се сплеткарењем и жели сачувати добро име за будућност” (Радуловић 1988: 486). Међутим, то се може посматрати као опште мјесто готово свих мемоарских сјећања, а не само као Зелићева посебност. Насупрот недостацима, Радуловић као посебну вриједност Зелићевог *Жићија* издваја изворни народни језик и говорне фразе карактеристичне за далматинске говоре тога времена, указује на бројне тачне и сликовите опсервације, на занимљиве слике са бројних путовања, на чињеницу да дјело није теолошки оптерећено и искључиво, да је дао критички став о бројним црквеним великодостојницима и савременицима. Самим тим ово дјело „пружа нашој историјској науци обиље података о судбини српског народа у Далмацији, с краја осамнаестог и почетка деветнаестог вијека” (Радуловић 1988: 484). Радуловићу се у књижевном погледу највише допадају Зелићеве тачне и сликовите опсервације о савременицима, као и способност да у неколико ријечи оцрта један карактер, да представи одређену слику или ситуацију. Као примјер издваја опис хrome монахиње Ане, коју су звали „баба Штула”, а код које је Зелић научио прва слова у манастиру Крупа. Зелић у свом запамћењу наглашава да је Ана била „у ногу саката, али у језику здравија бијаше него и један адвокат”, што је за Радуловића препознатљив иницијални мотив за неки могући приповиједни заплет (Радуловић 1988: 486).

1.2. Расправа о Сими Матавуљу (1852–1908) настала је поводом издања књиге *Десет најлепших прича Симе Матавуља*, која је објављена у Београду 2001. године. Можемо констатовати да је Матавуљ био најближи поетички претходник и несумњиви свеколики књижевни узор Јована Радуловића. Зато је у Радуловићевом огледу и наглашено да је Матавуљ „носио све особине поднебља у коме је рођен и одрастао” (Радуловић 2007: 55), те да је био „помало галиот и загорски Морлак”, а да је као „шибенски берекин” живио пуним плућима и показивао оданост према поскочицама, надмудривању, шали, претварању и карневалском доживљају живота и свијета. У свему томе, према тачном Радуловићевом запажању, налазила се она основа у којој је Матавуљ проналазио занимљиве типове, као и карактеристичне мотиве и заплете из разних крајева у којима је живио, од родног Шибеника и Далмације, преко Херцег Новог и Боке Которске, Цетиња и Црне Горе, па све до Београда и разних других крајева по којима је путовао и са којима се сусретао.

Радуловић се позива на Андрићево запажање да је Матавуљ проширио основицу српске приповијетке и у њу унио елементе приморског живота, као и на запажање Марка Цара да је исказивао необично схватање реалности. Суштинску поетичку тачку овога раскошног приповједача Радуловић препознаје у његовом исказу „о лепој лажи у уметности”, која је била основа свеколике стваралачке имагинације. Радуловић посебно издваја чињеницу да се испод „привидне лењости, површности и ироније” Матавуљевих јунака скрива нека „ирационална снага, мука и патња”, тако да, колико год били велики „грешници, на крају живота ће их озарити просветљење” (Радуловић

2007: 55). Управо зато Радуловић и закључује да није чудно што једна Матавуљева књига прича носи наслов *Немирне душе*.

Када је ријеч о самом избору „десет најлепших прича”, Радуловић с правом истиче да Матавуљ од стотину написаних приповједака „сигурно има двадесет најлепших и исто толико веома добрих прича”, тако да се приређивач мора неминовно огријешити о писца. Читав тај одабир је због тога и усмјерио углавном према причама из српске Далмације и приморског живота. На првом мјесту је издвојио „Нови свијет у старом Розопеку”, чија радња је смјештена у бокељски амбијент и град Херцег Нови, а затим слиједе „Нашљедство”, „Ошкопац и Била”, „Ускрс Пилипа Врете”, „Ркаћи патријарх”, „Пилипенда”, „Амин”, „Поварета”, „Ђукан Скакавац” и „Снага без очију”. На крају избора своје заслужено мјесто добиле су и двије приче из београдског живота: „Наумова слутња” и „Београдска деца”. Као што видимо, Радуловић је у овом тексту, који је објавио у књизи *Зрна из њеве* из 2007. године, умјесто задатих десет, издвојио дванаест прича, а како је сам нагласио, опет се „огрешио” о овога непревазиђеног мајстора приповиједања. Међутим, у тексту поговора, који је објављен у издању из 2001. године, постоје извјесне разлике. У њему се не помињу „Поварета” и „Наумова слутња”, јер те двије приче нису ни уврштене међу „десет најлепших прича Симе Матавуља”, што јасно сугерише колико се Радуловић двоумио приликом сачињава овога избора и вредновања најбољих Матавуљевих прича (Радуловић 2001: 201–203).

Радуловић је свакако највише пажње међу Матавуљевим причама посветио „Пилипенди”, као најдражем јунаку између бројних драгих јунака књижевног свијета писца. Посебно га фасцинира Матавуљева способност да са мало ријечи, „скоро муцавих реченица загорског сељака Пилипенде”, саопшти толико снажних порука „језиве јасноће и једноставности”. Радуловића импресионирају те непоколебљиве поруке обичног човјека које говоре о оданости „српском Христу” и „српском имену”, које управо због тога и попримају разнолика симболичка и митска значења (Радуловић 2001: 57). На том мјесту у Матавуљевом приповиједању прожимају се конкретна и симболична значења, а умјетнички се надограђају на непоновљив начин стварносна и митска слика свијета.

1.4. Кратки оглед о Сави Бјелановићу (1850–1897) Радуловић је написао као предговор за ново издање Бјелановићеве књиге *Кроз славенске земље*, које је објавила Библиотека града Београда 2003. године. У уводу је указано на значај који је овај политичар и публициста имао као вођа српског народа у Далмацији у посљедњој трећини 19. вијека. Посебно је предочена његова уредничка дјелатност у *Српском листу* који је покренут у Задру 1880. године, а који је од 1890. године излазио под измијењеним насловом *Српски глас*, као и бројни његови политички чланци које је објављивао у другим српским гласилима, а највише у новосадској *Застави*. Управо због тог истрајног рада на очувању српског имена у Приморју, Бјелановић је стекао бројне непри-

јатеље у хрватским клерикалним круговима. Радуловић посебно указује на Бјелановићеве оштре полемике са дон Михом Павлиновићем, које су касније објављене и у јединственој књизи *Дон Михо на Бранику*. Радуловић управо због тога исправно закључује да „борба Саве Бјелановића никада није била уперена против Хрвата, већ против начина на који су Хрвати мислили да ће остварити своје националне аспирације и циљеве” (Радуловић 2007а: 53). Прерана смрт Саве Бјелановића 1897. године представљала је огроман губитак за српске интересе и судбину српског народа у Приморју.

У завршном дијелу текста, Радуловић усмјерава пажњу на саму Бјелановићеву путописну књигу *Кроз славенске земље*, која је објављена после његове смрти, заслугом пријатеља, у Задру 1898. године. При томе су истакнути Бјелановићев одњегован путописни стил и укус, ослањање на узоре најбољих европских путописаца, вјешти описи предјела, карактеризација људи које је сусретао на путовањима, добре историјске реминисценције. Бјелановић је највише пажње посветио приказивању Прага и тадашњих политичких тежњи чешког народа, а потом и приказивању свог боравка у Београду и другим дијеловима Србије. Радуловић посебно наглашава поглавља посвећена боравку у Србији и Београду: „Незаборавни су и дан-данас занимљиви Бјелановићеви сусрети у Београду с тешко оболелим Лазом К. Лазаревићем или у Врањској Бањи с Јованом Ристићем” (Радуловић 2007а: 53).

1.3. Расправу о Мирку Королији (1886–1934) Јован Радуловић је написао као предговор за издање *Изабраних дјела* овога писца које је објавио БИГЗ 1996. године у оквиру Едиције „Књижевност Српске Крајине”. Одмах на почетку излагања Радуловић се пита да ли је могуће данас једног заборављеног пјесника, драмског писца и националног радника, какав је био Мирко Королија, вратити читаоцима, књижевној историји „из које је избрисан”, као и народу из кога је поникао и чију је „прошлост опевавао, будућност и судбину непогрешиво предсказивао” (Радуловић 2007б: 23). Умјесто одговара на ово питање, исказао је вјеровање да ће наведене недоумице бити могуће разријешити међу корицама ове књиге, у којој се налази избор из Королијине поезије, његова најбоља драма *Зигање Скадра*, недовршени драмски текст *Зое Порфиројенетиа*, као и избор из путописних записа и репортажа о Далмацији.

Радуловић наглашава да Српска Далмација, поред изузетних приповједача и романијера (Матавуљ, Ћипико, Десница), упркос бројним лирским стваралацима, није српској књижевности „даровала ниједно значајније песничко име” (Радуловић 2007б: 25). Отуда Мирка Королију посматра као „најјаче и најаутентичније песничко име Српске Далмације и Приморја” (Радуловић 2007б: 25). При томе указује на вриједну рецепцију Королијиног дјела, указује на Милоша Црњанског који се у Коменатарима уз *Лирику Ишјаке* сјећао стихова Мирка Королије, док га је Скерлић у *Историји нове српске књижевности* (1914), уз Милутина Бојића, издвојио као најбољег од

млађих пјесника. Скерлић га је апострофирао и у другом тексту „Наш нови нараштај”. Владан Десница је у надахнутом есеју написаном поводом Королијине смрти 1934. године наглашавао да је овај писац из свога краја „изнио своје двије најглавније особине: језик и осјећања народне епике” (Радуловић 2007б: 26).

Радуловић у пјесништву Мирка Королије истиче неконтролисану сензуалност и жудњу, која га је приближавала експресионистичкој поетици, док је као родољубиви пјесник, а затим и као драмски писац, истицао идеју јужнословенског јединства и потпуне вјере у то да је Србија предодређена да буде носилац тог Пијемонта. Радуловић уочава да у ранијим родољубивим пјесмама Королија није тематизовао свој ужи завичај, тако да није пјевао о Стојану Јанковићу и манастиру Крки у којем је био крштен. „Живећи на периферији Српства, као да је сматрао да јуначка легенда његовог завичаја и верско и културно стециште српског народа – манастир Крка – мање вредно и мање поетски инспиративно од онога што нуди срце старе Србије” (Радуловић 2007б: 27). Међутим, све то ће Королија исправити пред сам крај живота када је у сонетној форми опјевао чувеног ускока Стојана Јанковића, као и манастир Крку, посматрајући у њему српски далматински Хиландар.

Драмски рад Мирка Королије сагледан је у контексту европске и српске драмске традиције, а посебна пажња усмјерена је на његово најбоље драмско дјело *Зигање Скадра*, које је дубоко било утемељено у српској народној традицији, митологији и легендама. Радуловић као врхунске драмске узоре Королијине указује на античку драму, на Шекспира, на европску романтичарску драму, као и на српске врхунске драмске ствараоце и пјеснике – Његоша и Лазу Костића, а од савременика на Ива Војновића. У анализи драмске структуре *Зигања Скадра* издвојен је доминантан лик младе Гојковице, која је сагледана као „жена фаталне лепоте”, сурово кажњене „ради спаса колектива”. Радуловић закључује да иза алегоричке поруке овога дјела „није тешко у Гојковици препознати Србију, у браћи – из различитих побуда – здружена три народа, а у граду Скадру нову државну заједницу” (Радуловић 2007б: 28).

Приликом анализе и представљања Королијиних путописа, Радуловић је увјерен да ће управо они представљати „најпријатније изненађење за данашњег читаоца” (Радуловић 2007б: 28). Углавном су објављивани у *Полиџици* и другим листовима и часописима, а у средишту њихове пажње налази се Королијина намјера да „открије запретене чари и лепоте свога завичаја, крша Далмације, острва и старих поморских градова” (Радуловић 2007б: 28). Радуловић наглашава да је писао Королија о Манојловцу као најљепшем водопаду у Далмацији, да је своје родно мјесто Кистање прозвао „Пепељугино закутче”, за српске далматинске манастире писао је да су „галије” које на једрима лепоте носе српски народ у „срећну будућност”, град Скрадин је „чувар немањићког помена” и сл. Радуловић упркос усхићењу пред Королијиним путописима наглашава да је овај путописац био „више антрополог,

пристрасан историчар и песник”, а жали што није имао више „смисла за приповедачки детаљ” (Радуловић 2007б: 29).

1.5. Расправа о Марији Илић-Агаповој (1895–1984) настала је као предговор за издање *Одабраних радова* ове неправедно заборављене личности, које је објавила Библиотека града Београда 2002. године. Била је први управник и један од оснивача Библиотеке и Музеја града Београда. Радуловић даје садржајан животопис Марије Илић-Агапове. Наглашава да је рођена у Пађенима код Книна 1895. године, да је последице Цетиња, гдје се школовала у Руском институту за дјевојке (1908–1911), матурирала у Државној реалци у Сплиту 1918. године. Након тога је студирала на Правном факултету у Загребу, гдје је и докторирала 1923. године. Прешла је у Београд и уписала Филозофски факултет са намјером да студира историју код Станоја Станојевића. Радила је у Библиотеци и Музеју града Београда (1929–1945), а Радуловић наглашава да је посебно био „значајан њен рад у овим установама и њихово спасавање за време Другог светског рата под немачком окупацијом” (Радуловић 2007в: 39). Као зналац више свјетских језика – руског, француског, енглеског, њемачког, италијанског, превела је на српски језик десетине књига и текстова. Умрла је у Београду у дубокој старости, 1984. године.

Радуловић наглашава да је Београд био посебна љубав и опсесија Марије Илић-Агапове, а као најважније издваја њену *Илустрирану историју Београда* која је објављена поводом обиљежавања 125 година од ослобођења града од Турака у Првом српском устанку. У оквиру посвећене библиотечке дјелатности, написала је уџбеник *Јавне библиотеке* 1934. године, у којем је указала на принципе организације рада у библиотечким установама, а који је по Радуловићевом суду „и данас по много чему непревазиђен и користан” (Радуловић 2007в: 42). Пред Други свјетски рат објавила је и роман за дјецу *Син браниоца Београда*, о малим јунацима, дјечацима, који су херојски бранили Београд у вријеме Првог свјетског рата, а потомство их је заборавило.

Значајан број текстова Марије Илић-Агапове објављен је у *Београдским омишћинским новинама*, а односио се на стари и заборављени Београд, заслужне Београђане, као и запажене књиге о Београду. Посебну скупину текстова представљале су расправе посвећене борби за женска права, тако да се може казати да је била „претеча данашњег феминизма”. Радуловић указује и на чињеницу да Марија Илић-Агапова никада није заборавила ни свој стари крај, далматинско „гнездо из кога се испилила”, тако да је у више наврата посвећивала своје текстове том поднебљу и што потпунијој његовој афирмацији у међуратном периоду и у великој заједничкој држави (Радуловић 2007в: 43).

1.5. Радуловић је о Владану Десници (1905–1967) писао у више наврата у временском распону од три деценије. Издвајамо запажен рани текст „Игра мрака и светлости” о роману *Зимско љеповање*, који је објављен у форми говора у познатом издању овога дјела 1987. године у тадашњој угледној

издавачкој кући „Рад” у Београду. Кровна расправа коју смо узели за основу наше интерпретације настала је 2005. године, а изречена је у Матици српској у Новом Саду, 18. октобра, поводом обиљежавања стогодишњице рођења овога писца. Радуловић одмах у уводу наглашава сљедећу констатацију: „Ако су Иво Андрић, Милош Црњански и Мирослав Крлежа три најмоћнија стуба српске и хрватске књижевности двадесетог века, онда су сигурно Владан Десница и Меша Селимовић четврти и пети стуб те књижевности” (Радуловић 2007г: 5). Након тога указује на породично пишчево поријекло, у којем су нарочито издвојени деда Владимир, велепосједник из Обровца, познати српски политичар у Далмацији, а једно вријеме и посланик Царевинског вијећа у Бечу, као и бака Олга која је водила поријекло из гласовите ускочке породице Стојана Јанковића, а била је кћер грофа Илије Деде Јанковића, посљедњег мушког потомка ове славне лозе настањене у Исламу Грчком код Задра. Радуловић нас подсећа да је лијепе странице свједочења о овом чо-вјеку оставио Симо Матавуљ у *Биљешкама једној њисца*, а између осталог и на то да је Матавуљ говорио посмртну бесједу приликом његове сахране 1874. године. „Браком Олге Јанковић и Владимира Деснице чувени ’двори’ Јанковића у Исламу Грчком (код Задра) прешли су у власништво породице Десница, па је тако остало до данас” (Радуловић 2007г: 7).

Да би показао колико је Владимир Десница био угледна личност у свим тадашњим српским крајевима, Радуловић наглашава да то најбоље потврђује позната чињеница да је црногорски књаз Никола тражио његову подршку, а преко њега и подршку аустријског двора, онда када се намјеравао прогласити за краља а Црну Гору за краљевину 1910. године. Одговор старог Деснице на тај захтјев био је немилосрдно искрен, а откривао је његово дугорочно и визионарско сагледавање могућих проблема који могу због тога стићи цјелокупан српски народ. Радуловић овако поентира свој надахнути исказ о угледном дједу Владана Деснице: „Владимир Десница није подржао кнеза Николу, већ му је јасно одговорио да српске земље не могу имати два краља” (Радуловић 2007г: 6). Радуловић посвећује лијепу пажњу и родитељима Владана Деснице. Отац Урош био је доктор права и веома угледан политичар у Далмацији, поборник идеје јужнословенског уједињења, а мајка Фани потицала је из угледне бокелске поморске породице из Прчња и била рођака бокелског историчара и родољуба дон Ника Луковића.

Радуловићев увод у којем је дао прецизан родослов Владана Деснице написан је с намјером да се укаже на то колико се манипулисало пишчевим националним опредјељењем и припадношћу, а Владан Десница је био „оно што и његови преци – Србин, али је Српству припадао на један ненаметљив начин, не понашајући се као лажни родољубац, знајући веома добро шта су Јанковићи и Деснице, кроз неколико векова у њега уградили” (Радуловић 2007г: 8). Радуловић наглашава да је Владан Десница у смутним идеолошким временима која су сустигла Србе на простору авнојевске Хрватске, на једно

инсистирање Ива Франгеша да се изјасни чији је писац – српски или хрватски, иронично узвратио: „Е, ја сам баш тај, ИЛИ-ИЛИ!” (Радуловић 2007г: 9). Због тога је писац за живота често наглашавао да не воли да поставља своје дјелу било какве границе и да „у исто време припада и српској и хрватској и тадашњој југословенској, медитеранској и европској књижевности” (Радуловић 2007г: 9). Радуловић на основу тога изводи закључак да је Десница био „модерни следбеник Симе Матавуља” (Радуловић 2007г: 9).

Пратећи даљи животопис Владана Деснице, Радуловић издваја улогу „задарског културног круга” на који је од рођења био упућен, а који су чинили Јакша Чедомил, Душан Баљак, Марко Цар, Јосип Берса, Мирко Королија, Петар Косандрић и други. Указује на значај музике у његовом раном образовању. У раздобљу од 1920. до 1924. привремено је морао да се пресели у Сплит, гдје је започео гимназијско школовање, а завршио га је у Шибенику. Десило се то након „Рапалског уговора” по којем је Задар припао Италији, а последице кога су бројне српске институције из овог града биле присиљене на селидбу у друге далматинске градове, највише у Шибеник. Правне студије завршио је у Загребу 1930. године, а потом је радио у адвокатској канцеларији свога оца у Сплиту, да би од 1943. године живио на имању у Исламу Грчком. Последице рата, од 1950. године радио је као правник у министарству финансија у Загребу.

Радуловић наглашава да је Десница ушао прилично касно у књижевност, скоро у тридесетој години, када је у Сплиту 1934. године покренуо *Маџин Сјеверне Далмације*, који представља неку врсту наставка старе традиције *Српско-далматинској маџина* покренутог стотину година раније. Десничин уреднички посао окончан је већ последице другог броја, када се угасио *Маџин*, али је значајно то што је у овом броју Десница објавио есеј поводом смрти Мирка Королије и приповијетку „Животна стаза Јандрије Кутлаче”. Пред почетак Другог свјетског рата био је припремио књигу приповједака за познатог издавача Гецу Кона, али је рукопис повукао из штампе, а касније се загубио у току рата. Након Другог свјетског рата интензивно се укључује у књижевни живот, али његове двије објављене приповијетке – „Пред зору” и „Божјића прича” – доживљавају напад Ђуре Шнајдера у листу *Најријег*. Радило се о оцу познатог писца Слободана Шнајдера. Десница је написао одговор на тај критички памфлет и идеолошки мотивисани напад, али му редакција није хтјела објавити текст. Радуловић наглашава да је тиме Десница почео да ствара рукописе бројних необјављених критичких одговора који ће једног дана бити објављени под насловом *Пројугане йолемике*.

Појава прве књиге Владана Деснице, 1950. године, а радило се о роману *Зимско љетовање*, изазвала је још оштрије реакције идеолошки острашћене критике. Радуловић указује на нападе Јоже Хорвата, Марина Франичевића, Влатка Павлетића, а једини позитиван критички суд стигао је од Марјана Матковића и касније Александра Тишме у *Летњојису Мајнице српске*.

На сличан начин Радуловић прати судбину и других Десничиних књига, а прије свега збирке прича *Олујине на сунцу*, која је доживјела сличну судбину непримјерених напада, а највише се по идеолошкој бруталности истицао критички текст Вјекослава Калеба. Наравно, ни овога пута ниједан часопис на простору тадашње Хрватске није хтио да објави одговор Владана Деснице „Вјекослав Калеб и идеализам”, тако да је и он ушао у ону чувену књигу *Проуђаних ђолевика*. Нешто слично се десило и са Десничиним *Записима о умјетности*, које је 1952. године објавио у загребачком часопису *Крујови*, а који нису били у складу са идеолошким начелима соцреалистичке естетике, тако да су изазвали праву лавину оптужби и напада тадашњих идеолошких чувара, Јоже Хорвата, Марина Франичевића, Ивана Дончевића и бројних других пискарала и анонимуса. Радуловић на крају свога излагања о Владану Десници наглашава да се неће посебно бавити најзначајнијом Десничином књигом, романом *Прољећа Ивана Галеба*, али истиче да се ради о дјелу које је уз *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског „значајна спона наше књижевности с модерним токовима европске и светске књижевности” (Радуловић 2007г: 21).

1.6. Посебну цјелину међу књижевним огледима и записима Јована Радуловића, који су били посвећени појединим српским писцима, заузимају и његове бесједе изговорене поводом добијања Станковићеве, Кочићеве и Ђопићеве књижевне награде. Управо у тим кратким и пригодним исказима Радуловић је непогрешиво указивао на приповједачка чворишта ове тројице великих писаца српског језика 20. вијека, као и на она мјеста из којих се поетички напајао у својим књижевним дјелима.

Говорећи бесједу приликом примања награде „Борисав Станковић”, у Врању, 29. марта 1998. године, Радуловић наглашава да је увјерен како сваки писац који добије ово признање пожели да се „на неки начин увуче под Борин кожух” и тако прихвати „књижевне врлине великог писца”, али и његове „људске мане” (Радуловић 2007д: 102). Радуловић наглашава да му се чини како је Станковић био „вечито незадовољан речима које дарује хартији”, а да је опет, са друге стране, што је несумњиви умјетнички парадокс, био толико увјерљив у обликовању јунака и сопствене слике стварности родног града Врања да су се обични људи поистовјеђивали са тим умјетничким приказима, па чак и подносили „тужбе суду”. На крају бесједе, Радуловић се саглашава са Бориним аутопоетичким исказом да је за њега „писање што и орање”, једноставна а опет тешка радња (Радуловић 2007д: 103). Истовремено, позивајући се на тачно запажање Милана Кашанина да је Борин стил био савршено адекватан његовом начину осјећања, „а то и јесте стил” (Радуловић 2007д: 104), одаје пуно признање Станковићевом књижевном стилу и језику.

Бесједу поводом добијања награде „Бранко Ђопић” Радуловић је изговорио у САНУ, 4. јуна 1998. године. Одмах на почетку је указао на свој први сусрет са Бранком, када га је гледао уживо, као ученик трећег разреда книн-

ске гимназије, у прољеће 1969. године, на једној књижевној трибини коју је у сали Дома ЈНА држао са Милованом Данојлићем. Радуловић се иза тога посебно осврће на један интервју Бранка Ђопића из 1983. године у коме је, говорећи о односу књижевности и политике, исказао и своју подршку драми *Голубњача* због које је Радуловић тих дана и година имао крупне проблеме са комунистичким властима. Ђопић је тада нагласио и да његови стари потичу из тих крајева и да му је био близак свијет Далматинске Загоре, Лике, Книна, Срба. Управо тај Ђопићев јединствен доживљај људи са личко-далматинске границе подстакао је Радуловића да искаже своју блискост са Ђопићем и његовим дјелом: „Заиста, ја нисам разликовао Ђопићев Грмеч од моје Динаре, Крупу од Книна, Уну од Крке, па и Хашане од Полаче” (Радуловић 2007ђ: 106). Био је то јединствен и чудан свијет који је само Ђопић био кадар описати на тако разнолик и богат начин. Сливовито Радуловић те људе описује на сљедећи начин: „Кад би се несрећник вратио из Америке-чемерике с мањим завежљајем од оног којег је однио, није му се то замјерало, већ ако о том далеком свијету не би знао што занимљиво испиричати” (Радуловић 2007ђ: 106–107). Бесједа је окончана Радуловићевом констатацијом да је Ђопић био „писац нашег дјетињства, због кога смо и почели читати књиге” (Радуловић 2007ђ: 107), што је несумњиво највећа похвала коју је могао да изговори о овом великом писцу српске књижевности.

Бесједу поводом добијања „Кочићеве награде”, која је изговорена крајем августа 2001. године, у Бањој Луци, Радуловић је започео ријечима да је „знао да ће једнога дана добити” ову награду, а све то образлаже увјерењем да је „сматрао себе оданим Кочићевим настављачем” (Радуловић 2007е: 109). Као што је Кочић био први приповједач Босанске Крајине и злехуде судбине становника из свог планинског завичаја, тако је и себе, послије Матавуља и Деснице, видио као писца Српске Далмације и тегобне судбине човјека овога поднебља. Радуловић с поносом наглашава да му се чини како се није обрукао „ни према своме роду” и да је на кочићевски начин носио „идеал Отаџбине у своме срцу” (Радуловић 2007е: 109). Посебно је истакао кочићевске непоновљиве јунаке, попут Давида Штрпца, Симеуна Ђака, Слатке Душе, а жалио је што је остала недовршена Кочићева *Суданија*, јер је у њој био „на путу да досегне роман” (Радуловић 2007е: 110).

Посебну пажњу заслужује и Радуловићева бесједа изговорена поводом добијања књижевне награде „Златни сунцокрет”, у Врбасу, крајем јануара 1998. године. Радуловић је награђен за роман *Прошао животи*, заједно са Иваном В. Лалићем за збирку пјесама *Четири канона*. Одмах на почетку бесједе Радуловић наглашава да је појава великог броја нових књига сваке године, које су написане на српском језику, једно од „већих чуда” у тегобном савременом животу српског народа на крају 20. вијека, а „највеће чудо је да све те књиге, свеједно у коликом броју, нађу читаоце” (Радуловић 2007ж: 97). Радуловић тада износи и аутопоетички став о постојању двије врсте романо-

писаца: они који пишу „тешко, с муком, да вам се стеже срце и грчи шака”, као и они који пишу као кроз игру, забаву и „решавање укрштених речи”. За себе наглашава да спада у ову прву скупину, али да не мисли и да је овим „другима лако” (Радуловић 2007ж: 97–98). Било како било, извјесно је, према Радуловићевом закључивању, да и једне и друге обједињује онај Фокнеров став да је једина сврха романа да „пруже задовољство читаоцу”. Други разлог Радуловић проналази у Кишовом ставу да писању романа приступа као пјесник и да се бави сопственим „опсесивним темама, у некој врсти песничког заноса”. Свему томе скромно додаје и своје запажање да је „писац романа у позицији виноградаря”, те да може имати „добро грожђе, добру бачву, па свеједно направити лоше вино” (Радуловић 2007ж: 99).

Завршетак бесједе представља подсећање на горку избјегличку судбину српског народа са простора Републике Српске Крајине. Наводи примјер шездесетак исељеничких породица из свога села Полаче који су се настанили у Онтарију, у градићу Оквилу код Торонта. Некако су се снашли у том туђем и далеком свијету, саградили су и цркву посвећену истим Светим апостолима Петру и Павлу којима је посвећена и њихова црква у старом завичају, а Радуловић се нада, жели и вјерује да ће се можда тамо родити једнога дана и неки нови српски писац који ће причати о судбини Српске Далмације. Можда ће тај глас, поготово ако буде писан на енглеском или француском језику, допријети до великог свијета и можда ће ту причу тај свијет напоскон прихватити. Радуловић са карактеристичном тугом и резигнацијом закључује да ће то „бити још једно чудо”, а да нама „остаје да се надамо и ишчекујемо таква чуда” (Радуловић 2007ж: 100).

2.0. Можемо на крају ових интерпретативних запажања закључити да је Јован Радуловић само привидно „по задатку”, поводом издавачких послова или обиљежавања јубилеја, писао о Зелићу, Матавуљу, Бјелановићу, Королији, Марији Илић-Агаповој, Десници. Заправо се ради о писцима који су га далматинским завичајним поријеклом, својим дјелима, животним судбинама, као и поетичким прожимањима, привлачили и које је сам Радуловић бирао за своје обавезујуће задатке и дужности. Писао је о Зелићу због значаја његовог *Жиција* за разумијевање судбине српског народа у Приморју на крају 18. и у почетним деценијама 19. вијека. У Матавуљевом случају учинио је то да би се одужио својој поетичком узору и претходнику. У случају Саве Бјелановића, Мирка Королије и Марије Илић-Агапове, урадио је то да би све нас подсетио на неправедно заборављене и скрајнуте, а неизмјерно важне личности из наше прошлости. Владана Десницу је одабрао не само као свог поетичког узора и, уз несумњивог Матавуља, највећег приповједачког претходника из Далмације, већ и због његове вазда скрајнуте и маргинализоване позиције коју су му наметале комунистичке групације у авнојевској Хрватској. Пишући о свима њима, Радуловић је трагао за оним најбољим у њиховим дјелима и њиховим личностима, а пошто се радило и о његовим

несумњивим земљацима, тиме је и у овом сегменту свога књижевног стваралаштва одужио још један племенити дуг према своме далматинском завичају.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Радуловић (1988): Јован Радуловић, *Жиџије* Герасима Зелића, поговор, у: Герасим Зелић, *Жиџије*, Српска књижевност – Мемоари, дневници, аутобиографије, књига 4, Београд: Нолит, 477–487.

Радуловић (2001): Јован Радуловић, Уз овај избор, поговор, у: Симо Матавуљ, *Десет најлепших прича*, прир. Јован Радуловић, Београд: Лирика, 201–203.

Радуловић (2007): Јован Радуловић, Десет најлепших прича Симе Матавуља, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 55–58.

Радуловић (2007а): Јован Радуловић, Сава Бјелановић, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 51–54.

Радуловић (2007б): Јован Радуловић, Мирко Королија, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 23–36.

Радуловић (2007в): Јован Радуловић, Уз *Одабране радове* Марије Илић-Агапове, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 37–46.

Радуловић (2007г): Јован Радуловић, Сто година од рођења Владана Деснице, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 5–22.

Радуловић (2007д): Јован Радуловић, Награда *Бора Станковић*, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 101–104.

Радуловић (2007ђ): Јован Радуловић, Награда *Бранко Ћопић*, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 105–108.

Радуловић (2007е): Јован Радуловић, Награда *Петар Кочић*, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 109–110.

Радуловић (2007ж): Јован Радуловић, Награда Виталове фондације *Златни сунокрет*, *Зрна из њеве*, Београд: Библиотека града Београда, 97–100.

Goran M. Maksimović

University of Niš

Faculty of Philosophy

JOVAN RADULOVIĆ'S ESSAYS ON SERBIAN WRITERS

Summary: The paper deals with Jovan Radulović's (1951–2010) essays, dedicated to selected Serbian writers and to some important individuals from the Serbian past, mostly from Dalmatia, Radulović's homeland. The focus is put on the texts about Stojan Janković (Mitrović), Gerasim Zelić, Simo Matavulj, Sava Bjelanović, Mirko Korolija, Marija Ilić-Agapova, Vladan Desnica, which were mostly written as prefaces for editions of their works or given as speeches on the occasion of certain anniversaries, as well as on the occasion of prestigious literary awards ceremonies ("Bora Stanković", "Petar Kočić", "Branko

Ćopić”, “Golden Sunflower” awards). The analyzed texts reveal deep poetic connections of Radulović’s work with the ones of the writers in question, as well as his ability to, using short forms, such as essays, highlight the essential artistic and poetic characteristics of their works.

Keywords: essay, speech, poetics, Serbian writers, historical figures, Dalmatia.